Original scientific paper

Miloš Nikolić

MARXIZMUS AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

I. rész

Marx eszméinek a befogadását és a marxizmus fejlődését az Egyesült Államokban döntően befolyásolta az ottani kapitalizmus, illetve munkásmozgalom sok vonatkozásban sajátos fejlődése. E sajátosságra való tekintettel az amerikai kapitalizmus és munkásmozgalom történészei már több mint egy évszázada vitatják az amerikai „kivételesség", az „exeptionalism" mibenlétét.

Már Hegel kiemelt néhányat e sajátosságok közül *Előadások a világtörténet filozófiájáról* című művében: „Ami Észak-Amerika politikáját illeti, még nem tűzték ki az általános célt, mint valami magában szilárdat, s még nincs meg egy szilárd összetartás szükséglete; mert igazi állam és igazi államkormányzat csak akkor keletkezik, ha már létezik a rendek különbsége, ha gazdagság és szegénység igen nagyok lesznek, s olyan viszony következik be, hogy egy nagy tömeg nem képes többé a megszokott módon kielégíteni szükségleteit. De Amerika még nem megy elébe a feszültségnek; mert szüntelenül nagy mértékben nyitva áll előtte a gyarmatosítás kiútja, s állandóan rengeteg ember áramlik a Mississippi síkságai felé. Ennek következtében eltűnt az elégedetlenség főforrása, s a mostani polgári állapot további fennállása biztosítva van."[1] Ezért „Amerikának ki kell válnia abból a talajból, amelyen a mai napig a világtörténet lejátszódott. Ami mostanig itt megesik, csak visszhangja a régi világnak".[2] „Amerika tehát a jövő országa."[3]

Úgy tűnik, Hegel ezen gondolatai közül néhány hatással volt Marxra, ezért írta 1852-ben, hogy a köztársaság az Amerikai Egyesült Államokban „konzervatív életforma (...), ahol már vannak ugyan osztályok, de még nem rögződtek, hanem állandó áramlásban folytonosan cserélik és egymásnak átadják alkotóelemeiket." A „modern termelőeszközök ... csak a fej és kéz relatív hiányát helyettesítik".[4] Ám Marx — a *Grundrisse* írója — számára jelentősebb volt az USA néhány más sajátossága. Marx számára az USA olyan ország, „ahol a polgári társadalom nem a

* Megjelent a Marksizam u svetu, Belgrád, 1986. évi 1—2. számában.

feudalizmus alapzatán fejlődött ki, hanem önmagától kezdődött; ahol ez a társadalom nem egy évszázados mozgalom túlélő eredményeiként jelenik meg, hanem egy új mozgalom kiindulópontjaként; ahol az állam, minden korábbi nemzeti alakulattól eltérően, eleve alá volt rendelve a polgári társadalomnak, e társadalom termelésének, és soha nem léphetett fel öncél igényével; ahol végül maga a polgári társadalom, egy régi világ termelőerőit egy új világ roppant természeti terepével kötve össze, eddig ismeretlen mértékben és a mozgás ismeretlen szabadságával fejlődött, messze túlszárnyalt minden eddigi munkát a természeti erők legyűrésében, és ahol végül magának a polgári társadalomnak az ellentétei csupán eltűnő mozzanatokként jelennek meg".[5]

Tekintettel a dinamikus és „tiszta", vagyis a feudalizmus elemeivel nem terhelt kapitalista fejlődésre, Marx és Engels, majd később Kautsky, Lenin és Trockij, az USA-ban pedig az elsők között Daniel de Leone, igen nagy optimizmussal tekintettek a munkásmozgalom forradalmi fejlődésére és a proletárforradalom lehetőségeire Amerikában. Engels írja (1892. március 30-án, H. Schlütterhez intézett levelében): „A merőben polgári alap, amely mögött nem húzódik meg a polgári korszak előtti szédelgés, az ennek megfelelő óriási energiájú fejlődés... egy napon olyan fordulathoz vezet, amely az egész világot ámulatba ejti majd. Ha egyszer az amerikaiak rákezdik, akkor ezt olyan eréllyel és hévvel teszik, amelyhez képest mi itt Európában kezdőknek bizonyulunk."[6]

A klasszikusok és említett követőik az amerikai munkásosztály politikai harcának hiányát (elmaradását) e munkásosztálynak az európaihoz viszonyított „éretlenségével" magyarázták; az „éretlenség" pedig szerintük mindenekelőtt a különleges és változó konkrét-történelmi feltételek eredménye, amelyek közepette a kapitalizmus és a munkásmozgalom fejlődött Amerikában. Marx és Engels elsősorban az amerikai kapitalizmus expanziójának belső lehetőségeit hangsúlyozták, tekintettel az óriási lakatlan térségekre (ún. „frontier" elmélet, amelyet Hegel is az elsők között emleget), valamint az európai bevándorlók állandó beáramlására.

Engels szerint „az olcsó föld könnyű tulajdonbavehetősége és a bevándorlók beözönlése" hosszú időre meggátolta, hogy Amerikában a tőkés rendszer elkerülhetetlen következményei teljes fényükben megmutatkozzanak... „De Amerika túlnőtt ezen a korai szakaszon... Ennek megfelelően Amerikában a munkásosztály mozgalma hamisítatlan amerikai energiával indult, és minthogy az Atlanti-óceánnak azon az oldalán a dolgok az európainál legalább kétszer nagyobb sebességgel haladnak, talán még megérjük, hogy Amerika ebben a tekintetben is az élre tör."[7] — állapítja meg Engels 1886-ban.

Ezt sem Engels, sem pedig a mai generáció nem érte meg.

Választ kell tehát keresni arra a kérdésre, hogy miért nem vált valóra a klasszikusok várakozása, vagyis: miért nem teremtett a kapitalizmus olyan dinamikus, feudális örökségtől háborítatlan fejlődése erős és tömeges forradalmi munkásmozgalmat, amely a marxista elmélet fejlő-

désének alapja lehetne az USA-ban. A kérdés megválaszolása annál jelentősebb, mivel a modern kapitalizmus fejlődését illetően az USA nem kivételnek számít, hanem annak fő reprezentánsa. Paul Bühle amerikai marxista tézise szerint „a marxista elmélet a forradalmi erők nyilvánvaló gyengeségét nem tulajdoníthatja egyes kivételes körülményeknek, hanem problémáit alapvetőnek kell tekintse a modern osztálytársadalom általános feltételeire vonatkozóan", mert „a kapitalizmus sehol sem fejlődött ki olyan teljességgel és » szégyentelenül « (Marx), mint az Egyesült Államokban".[8]

A válasz keresése mindenekelőtt visszavezet bennünket az osztályharc problémájához az USA-ban a XIX. században és később.

Marx 1852-ben, Joseph Weydemeyernek írt híres levelében a következőket írja: „Hogy mily kevéssé érett meg a polgári társadalom az Egyesült Államokban ahhoz, hogy az osztályharcot szemléletessé és érthetővé tegye, arról a legfényesebben C. H. Carey, az egyetlen jelentős észak-amerikai közgazdász tesz bizonyságot", amikor Ricardót és Európa más vezető közgazdászait azzal támadja, hogy a szocialisták és anarchisták hívei, mert „részekre szaggatják a társadalmat és polgárháborút készítenek elő, amikor bebizonyítják, hogy a különböző osztályok gazdasági alapzatai feltétlenül egy szükségszerű és egyre növekvő antagonizmust idéznek elő az osztályok között".[9]

A XIX. század kezdetén és közepén az amerikai burzsoá ideológusok körében az volt az uralkodó tézis, miszerint az amerikai társadalom fejlődése nem engedi meg az osztálykülönbségek kiéleződését. „Úgy tűnik — írja Alexis de Tocqueville 1831-ben —, mintha az egész társadalom középosztállyá változott volna."[10] „Léteztek ugyan társadalmi osztályok — mondja Christopher Lasch —, ám Európához viszonyítva szembetűnően alacsony az osztályöntudat, és tekintet nélkül a szociális előrehaladás valóságos lehetőségeire, az egyenlő esélyek mítosza elég erős volt ahhoz, hogy minimizálja a feszültséget és elégedetlenséget, amely a későbbiekben az amerikai társadalom jellemzőjévé lesz."[11]

A feszültség és elégedetlenség már a XIX. század utolsó évtizedeiben egyre fokozódott. A munka és tőke közötti osztályharc ugyanis ez idő tájt egyre intenzívebbé válik, és egyre gyakrabban nyilvánul meg kifejezetten durva és véres összecsapásokban. Daniel Guerin, ismert anarchista gondolkodó, az amerikai munkásmozgalomról írott könyvében joggal állapítja meg, hogy az amerikai munkásmozgalom „születésének és erősödésének története egyike a legdinamikusabbaknak és legizgalmasabbaknak a világon".[12]

Az amerikai munkásmozgalom esetében a fő problémát nem is az osztályharc elmaradása képezi, mint inkább politikai formáinak és intézményeinek a hiánya, csakúgy mint a tudaté, amely ezzel együtt fejlődik. „A modern munkásosztály — mondja Paul Bühle — sehol sem fejtett ki olyan harcias tevékenységet az ipari csatákban ... és tanúsított olyan közömbösséget a politikai formák iránt, ami az osztályöntudatot tükrözi."[13]

Az amerikai munkásosztálynak sosem volt tömeges és befolyásos politikai szervezete. A szocialista párt az 1912-es elnökválasztáson — „fénykorában" — a szavazatoknak mindössze 5,97%-át szerezte meg; a kommunista párt 1944-ben — a párt történetének csúcsán — alig 80.000 tagot számlált. Ezzel kapcsolatban, az amerikai munkásmozgalom fejlődésének paradox voltát két kevéssé ismert tény bizonyítja. 1828 februárjában Bostonban megalakult a Workingman's Party — a munkásosztály első politikai pártja a történelemben; négyéves fennállása alatt kifejezte az ipari társadalom előtti munkásosztálynak szakszervezetbe való szerveződésre irányuló törekvését, és a politikai tevékenységben való jártasságra is felkészítette. Az ifjú Marx ezt is szem előtt tartotta, mikor 1844-ben Karl Heinzennel folytatott vitájában megjegyzi: „A szocializmus és kommunizmus nem Németországból, hanem Angliából, Franciaországból és Észak-Amerikából ered."[14] Mindjárt az I. Internacionálé feloszlatását (1876. július 19.) követően az Internacionálé amerikai képviselőinek egy csoportja megalakítja a Workingman's Party of the United States nevű pártot, amely (a Gothában megalakított Német Szociáldemokrata Párt után másodiknak) elfogadja Marx néhány alapvető álláspontját és tervezetét.[15]

Az amerikai munkásmozgalom kutatója, Mike Davis véleménye szerint e mozgalom esetében nem csak az a probléma, hogy „nem létezik szociáldemokrácia — bár ez a legdramatikusabb tünete", hanem az, hogy különbséget kell tenni a történelmileg kétszínű — az integrált és potenciálisan forradalmi aspektusai közötti állandó feszültséggel teli — „nyugat-európai *reformista* munkásosztály, valamint az Egyesült Államok dezorganizált és egyre inkább depolitizált munkásosztálya között".[16]

A depolitizált és szervezetlen munkásosztály, vagyis az, hogy nincs a munkásosztálynak egy tömegesebb és erősebb politikai szervezete egyben azt is jelenti, hogy nincs erőteljes és tömeges szocialista mozgalom sem. A szocializmus eszméje soha sem hatolt be az amerikai munkásság szélesebb rétegeibe. Ezért sokan Európából importált eszmeként tekintettek rá, amely egyáltalán nem felel meg az amerikai körülményeknek.

Az osztályöntudat és a szocialista mozgalom fejletlenségének okai

A munkásosztály és a szocialista mozgalom politikai fejletlenségének okaival az USA-ban sok polgári és szocialista teoretikus foglalkozott. Frederic Jonson Turner polgári történész 1894-ben írt *The Significans of the Frontier in American History* című ismert esszéjében (amely jelentősen befolyásolta az utána következő liberális történészeket) arra tesz kísérletet, hogy az amerikai gazdaság-, politika- és kultúrtörténet párhuzamos elemzésével támassza alá a „frontier" elméletet, amelyet már Hegel, Marx és Engels is képviselt. Turner ugyanis megkísérli be-

bizonyítani, hogy az amerikai munkásság mindenekelőtt azért nem fogadta be a szocialista eszméket (amelyeket egyébként „ráerőszakoltak" az európai munkásságra), mert feudális tradíciók hiányában, az amerikai fejlődés döntő tényezője a XVIII. és XIX. században épp e gazdaság belső expanzióképessége volt, mivel óriási kiterjedésű megműveletlen és olcsó földterületek álltak rendelkezésre, s ez a lehetőség mindig valamiféle „biztonsági szelepként funkcionált az alárendelt lakosság elégedetlenségének levezetésére".[17]

A szocialista Werner Sombart 1906-ban, egyesült államokbeli tartózkodása után megjelenteti *Warum gibt es in den Vereinigten Staaten Keinen Socializmus?* című könyvét. Sombart arra a kérdésre keresi a választ, hogyan lehetséges, hogy abban az országban, amely legmesszebb jutott a kapitalista fejlődésben „a szocializmus eszméje abszolúte nincs jelen a munkások körében", pedig, véleménye szerint, „a modern szocializmus szükségszerű reakció a kapitalizmusra".[18] Ennek elsődleges okaként Sombart az amerikai munkás „elburzsoásítását" emeli ki, vagyis az európai munkáséhoz viszonyított fölényes anyagi helyzetét („roast beef and apple pie" elmélet), valamint a munkás rendkívül nagy vertikális (szociális) mobilitásának a lehetőségét. Emellett szól még a munkásoknak az amerikai társadalom politikai rendszer iránti kifejezett jóindulatáról, a polgári társadalomba való nagyfokú integráltságáról, egy jelentékenyebb harmadik politikai párt megalakításának nehézségeiről a már kialakult kétpártrendszerben, valamint a „nyitott határnak" az amerikai munkás harciasságának redukálására gyakorolt hatásáról. Könyvét Sombart a következő megállapítással zárja: „Mindazok a tényezők, amelyek eleddig gátolták a szocializmus fejlődését az Egyesült Államokban, eltűnőben vannak, vagy ellentétükbe csapnak át, aminek az lesz az eredménye, hogy az elkövetkező generáció életében a szocializmus Amerikában valószínűleg a követelések lehető legnagyobb expanzióját tapasztalja majd."[19]

Az amerikai munkásmozgalom kutatói közül többen is foglalkoztak a munkásosztály és a szocialista mozgalom politikai fejletlenségének ideológiai okaival. Paul Baran például azt írja, hogy „a szubjektív tényező gyengesége Amerikában, és az amerikai baloldal tehetetlensége aligha érthető meg, ha nem vesszük figyelembe az amerikai kapitalizmus *ideológiai* stabilitását. Meg kell érteni a burzsoáziának és a fetisizáló tudatnak a széles dolgozó tömegekre mért fölényes ideológiai csapását: a kapitalista társadalom keretein belüli egyéni haladás lehetőségében vetett, még mindig erős hitet; a burzsoá értékek mélyen gyökerező elfogadását, különösen pedig a következő szociális csoport státusának elérésére való törekvést. Itt van még a közgondolkodással való fölényes, különböző területekre kiterjedő manipuláció, a kommercionalizált, versenyszerű kapitalista kultúra szívet tépő üressége és cinizmusa; a társadalmi jelenségek többségére való romboló, neurotikus reakciók ápolása (filmeken, »szórakozáson« stb.). Az iskola, az egyház, a sajtó és mások sikerrel rombolják szét mindazt, ami az utca emberének tudatában még

szolidaritásra hasonlít. És végül a magány teljesen paralizáló érzése... hogy nincs mozgalom, tábor, csoport akihez fordulni lehetne".[20]

Sidney Hook, de sokan mások is, azt a tézist hangsúlyozták, miszerint a szocializmus azért nem tudott gyökeret verni az amerikai társadalomban, mert a kezdettől fogva ideológiailag felülkerekedtek rajta, vagyis fejlődése folyamán az „amerikanizmus" állandóan megkérdőjelezte.[21] Leon Samson polgári teoretikus azt állítja, hogy az amerikanizmus a szocializmus szubsztitúciója, pótlója; az amerikai kapitalizmus — mondja — valójában „a kapitalizmus szocialista formája, mert egalitarizmust hirdet és elveti az osztálytársadalom realitását".[22]

Az amerikanizmus ideológiája kétségtelenül negatívan hatott — különösen a XIX. században — a munkásság osztályöntudatának alakulására, a politikai, valamint a szocialista gyakorlat és elmélet fejlődésére, s ezzel együtt a marxizmus széles körű befogadására és fejlődésére is. Ez a negatív hatás az amerikanizmus ellentmondásos eszmei tartalmából eredt. Mindenekelőtt azokról a tartalmakról van szó, amelyek az indivíduum szabadságának eszméjét hirdették (mely eszme központi helyet foglalt el a XVIII. századi amerikai burzsoá forradalom főbb ideáljai között) és azokról, amelyek valamiféle erkölcsi radikalizmust képviseltek. Ez utóbbit az európai betelepülők hozták magukkal, hogy saját „új haza"-beli életmódjuk tapasztalataival gazdagítva, valamint a protestáns vallás jelentős befolyásával egyetemben tovább fejlesszék és erősítsék, s hogy a XVIII. és XIX. század ideológiai alapjává nőjje ki magát. Megemlítendő, hogy minden — a XVIII., különösen pedig a XIX. században érkező — új immigrációs generációnak Amerika az ígéret földjét jelentette, amely a még mindig jórészt feudális Európával szemben szabad élet- és munkalehetőséget biztosít, és ahol minden az egyén szorgalmától és vállalkozó szellemétől függ. Amerika földjére lépve ugyan ezek az emberek számos egzisztenciális és a társadalmi kommunikáció már meglévő rendszerébe való beilleszkedés nehézségeivel találták szembe magukat, ám megmaradt számukra a remény, sőt meggyőződés, hogy „Nyugat felé" továbbhaladva jobb életfeltételekre lelnek. Mindez pedig erősíti és fejleszti az egyén — minden individuum — gazdasági, politikai és egyáltalán társadalmi előrehaladásának és érvényesülésének az egyforma lehetőségeit hirdető ideológiát.

Ezek a tartalmak két ellentétes ideológia forrásává váltak. Egyrészt az utópista szocializmus és az első kivándorló generációk kollektivizmusának eszméje és hitvallása eredeztethető belőlük, amit számos kooperatív típusú munkatelepen (kolónián) meg is valósítottak a XVIII. században és a XIX. század elején. Ez az utópista szocializmus — sok szerző szerint jelentős hatással volt a szocializmus eszméjének, illetve elméletének egész későbbi fejlődésére az Egyesült Államokban.[23] Az utópista szocializmus eszméje mellett említést érdemelnek azok a populista eszmék is, amelyek több mint egy évszázadon keresztül főként a farmerek körében terjedtek és fejlődtek. Másrészt az említett tartalmak forrását képezték az individualizmus kifejezett, néha hangsúlyozottan ego-

ista formájának is, amely elutasított mindennemű kollektivizmust, így a szocialista eszmék minden formáját is.

Az egyforma lehetőségek mítosza és a jelentős vertikális társadalmi mobilitás gyakorlata (legalábbis a XVIII. és részben a XIX. század folyamán) gátolta az amerikai társadalom osztályszerkezetéről szerzett felismerések terjedését, különösen pedig a munkásosztály osztályöntudatának kialakulását. Az osztályállásponttal szemben az amerikanizmus eszmei konceptusának keretein belül két tézis alakult ki: egy inkább burzsoá, amely az *amerikai* nép — a Yannkee — sajátosságait emeli ki az európaival szemben, tagadva az osztály- és más különbségeket. A másik, a populista tézis szerint az Egyesült Államok lakossága egyfelől „egyszerű (köz-)népre" (plain people) másfelől a „nem-egyszerű", de igen fondorlatos összeesküvők relatív kis csoportjára osztható.[24]

James McCosh, a Princeton Egyetem elnöke 1887-ben írt „Realistic Philosophy" című esszéjében kísérletet tesz arra, hogy a „józan észt" és az amerikai kapitalizmus ideológiájának és intézményeinek apológiáját ötvözve egy autonóm „amerikai filozófiát" állítson szembe az európai kultúrával: „Amennyiben egy igazán amerikai filozófia létrejönne — mondja —, annak feladata mindenképp a nép természetéről gondolkodni. Ma a Yannkee-k a más népek többségétől megfigyelési és gyakorlati innovatív képességeikben különböznek."[25] Ezzel kapcsolatban Paul Bühle „amerikai nagyképűségről" beszél: „Az amerikai marxista elmélet és gyakorlat fejlődésének alapvető akadálya — amit az amerikai marxista történészek fedtek fel — az olyan magatartásnak az állhatatos kinyilvánítása volt, amit a szocialista nézeteket valló, fekete bőrű entellektüel, Du Bois »amerikai nagyképűségnek« nevez. Az eredendően határtalanul szabad ország, amely a bevándorlók elé a XVII., XVIII. és XIX. század elején tárult; az »óvilági« szűk értelemben vett »osztálykorlátok« nem-léte, valamint Amerikának a háborúk és szociális forradalmak tömeges vérontásától való relatív elszigeteltsége — mindez valós erőként hatott, amely az amerikaiakban azt az érzetet keltette, hogy helyzetük kivétel(es) az emberiség sorsához viszonyítva."[26]

Walter Lippman ismert amerikai publicista 1916-ban, szocialista korszakában, kétféle amerikanizmusról írt: egyről, amely az amerikai társadalom mint osztálytársadalom ellentéteinek a kifejezője, ez volna a reális; a másik „egy kis csoport idealizmusának", vagyik az értelmiség idealizmusának a kifejezője.[27]

Úgy tűnik, hogy az amerikanizmus épp eme ellentmondásossága hatott lényegesen a XX. század első évtizedeiben a liberális és a radikális értelmiség fejlődésére az Egyesült Államokban, és ezzel igen relevánssá vált a szocialista, illetve marxista gondolkodás fejlődése szempontjából. „Az amerikanizmus ilyen értelemben vett kettős jelentése az amerikai értelmiség körében kétféle nézetet eredményezett — írja Cristiano Camporesi: egyrészt az utópizmus tendenciáját — a valóságból való menekülés értelmében, de mint magának a valóságnak egy új rendszerezésére tett javaslat is; másrészt a realizmus tendenciáját, mint

a fennálló intézmények megreformálásában és javításában való aktív részvételt."[28]

Ez a kétféleség Christopher Lasch ismert amerikai marxista szerző szerint az „entellektüelek antiintellektualizmusában" nyilvánul meg, amit munkájában több oldalon keresztül részletez.[29] Lasch tézisének alátámasztására a harmincas évek egyik ismert radikális amerikai gondolkodóját, Benjamin Ginzburgot hívja segítségül: „Ha figyelembe vesszük a tényt, hogy Amerikában a »liberálisok« hivatásuknál és iskolázottságuknál fogva egyaránt elsősorban entellektüelek, az a kérdés vetődik fel, hogy a politikai kérdések iránti túlzott érdeklődésük nem valamiféle patologikus reakció-e az Amerikában fennálló különleges körülményekre? A világ egyetlen országában sincs akkora szakadék az értelmiség által elismert értékek és azon értékek között, amelyek a valóságot irányítják. Ennek ellenére sehol sem köti le annyira az értelmiséget a politikai irányvonal befolyásolása, hogy saját érdekeit is kizárja. Minél kisebb a körülmények alakulását befolyásoló hatalma, annál szenvedélyesebben adja át magát a politikai befolyás hiábavaló keresésének. Ebben pedig a pragmatizmus filozófiája kiváló útmutató. A pragmatizmust, tévesen a gyakorlat emberének filozófiájaként definiálták, holott előbb képviselhetné az amerikai entellektüel antientellektualizmusát, amely fölött az amerikai élet gyakorlati mozgása uralkodik."[30]

Az amerikai értelmiség szóban forgó kettős (kétféle) ideológiai pozíciója több tagjának is meghatározta sorsát: a marxistákat és kommunistákat megátalkodott antimarxistákká és antikommunistákká változtatta, a progresszív liberális gondolkodókat pedig az újkonzervativizmus törzsatyáivá.

Mivel, mint látni fogjuk, az amerikai marxizmus az „entellektüelek marxizmusa" (S. Aronowitz), vagyis főként akadémiai marxizmus, az értelmiség említett ismérve igen fontos az egyesült államokbeli marxizmus fejlődése szempontjából.

Az utóbbi tíz évben két kiemelkedő amerikai marxista jelentetett meg olyan művet, amelyben azokat a történéseket elemzik, amelyek több mint egy évszázadon keresztül erőteljes hatást gyakoroltak az amerikai munkásosztály depolitizálására.

Elsőként Stanley Aronowitz *False Promeses (The Shaping of American Working Class Consciousness)* című könyvét említjük. Aronowitz alaptézise az, hogy már „magának a munkásosztálynak a struktúrája olyan a fejlett kapitalizmusban, hogy korlátozza a munkásosztály politikai tudatát", vagyis a „kultúrapparátus és a munka hierarchiájának hatása" olyan ideológiákat és érdekeket szül, amelyek megakadályozzák a szolidaritás kialakulását. Ez jó alapnak bizonyult a „munkásosztályon belüli megoszláshoz és tagozódáshoz, ami aztán az egységes társadalmi és politikai mozgalom fejlődésének fő kerékkötőjévé vált".[31] Az egységes munkásosztály kialakulását gátló első ilyen tagozódáshoz az Európából érkező dolgozók bevándorlása járult hozzá 1840-től egészen

az első világháborúig, vagyis az újonnan érkező emigránsok és az Egyesült Államokban született, vagy korábban betelepült munkásság közötti viszony. Ez a viszony annál inkább gátolta a munkásosztály létrejöttét, szolidaritásának és egységének a kialakulását, minél szakképzetlenebbek voltak a későbbi betelepülők. A munkásosztályon belüli éles tagozódás szakképzett, szakképzetlen (illetve betanított) munkásokra a XIX. és XX. század elején sokkal nagyobb hatással volt a munkásosztály egységének megbontására, valamint az osztályöntudat és szolidaritás kialakulására, mint Európában, méghozzá elsősorban azért, mert ez a tagozódás jórészt egybeesett a nemzeti hovatartozás szerinti megoszlással.

A munkások rétegződése az Egyesült Államokban a XIX. század második felétől — de mindmáig is — főként az etnikai, nemzeti és faji differenciáció és sajátos szegregáció eredménye. A kizárólag azonos nemzetiségű munkások közötti munkahelyi, elsősorban pedig a munkahelyen kívüli barátkozás és kapcsolatteremtés, nemzeti egyesületek alakítása és vele együtt a nemzeti kultúra megőrzésére való törekvés volt a XIX. században és a XX. első évtizedeiben a leghatékonyabb módja, hogy a betelepülő munkások (különösen a kelet- és dél-európaiak) könnyítsék saját egzisztenciájukat és beilleszkedjenek az amerikai társadalomba. Mivel azonban az immigránsok családi és társadalmi életét főként nemzeti kultúrájuk határozta meg, ez gátolta a munkásság osztály-kultúrájának kialakulását (eltérően a nyugat-európai munkásoktól a XIX. században). Ez azután tovább nehezítette az osztályöntudat fejlődését.[32] Az egyház is, amelynek igen jelentős szerep jutott az immigráns munkásság életében, jelentős tényezője volt a munkások etnikai, illetve nemzeti elkülönülésének. Végül mint az amerikai munkásosztály egységét bomlasztó tényezőt Aronowitz külön elemzi a faji és szexuális diszkriminációt. Szerinte a feketebőrű munkások helyzete képezi az amerikai munkásosztály egyik fő problémáját.

Aronowitz kutatásai meggyőzően bizonyítják, hogy az amerikai ipari munkásság létrejöttének és újratermelődésének sajátos történelmi módozata és összetétele megkönnyítette a munkásosztály fölötti kapitalista ellenőrzést, és lényegesen megnehezítette a szakszervezeti, de különösen a politikai szervezkedést és aktivitást. Az uralkodó osztály épp az ipari munkásság kialakulásának és újratermelődésének ezt a történelmileg sajátos módját használta ki arra, hogy elmélyítse a megosztottságot akár etnikai, nemzeti vagy faji különbségekről legyen szó (természetesen a megfelelő diszkrimináció és szegregáció segítségével), akár a munkaerő szegmentálása, illetve a munkafolyamat szigorúan hierarchikus felépítése révén. Az uralkodó osztály ezen törekvéseinek a valóra váltásához sokban hozzájárult az is, hogy a kelet- és dél-európai emigránsok (ők voltak egyébként leginkább kitéve a diszkriminációnak) főként faluról jöttek, méghozzá a még mindig feudális viszonyok jegyeit viselő társadalmakból.

Míg Aronowitz elemzésének előterében a strukturális elemek állnak, Mike Davis két kiváló tanulmányában („*Why the US Working Class is Different*" és „*The Barren Marriage of American Labour and the Democratic Party*")[33] az amerikai munkásosztály politikai éretlenségének vizsgálatakor külön hangsúlyt fektet egy lényeges dinamikus tényezőre: a munka és tőke osztályharcának jellegére és eredményeire, valamint a munkásság e harcban szerzett tapasztalataira.

A régi marxista ortodoxiával szemben, miszerint az Egyesült Államokban „normalizálódhat" az osztályharc, valamint az „amerikai kivételességről" szóló különféle elméletekkel szemben, amelyek a munkásosztály passzív alárendeltségét hangsúlyozzák a mindenható társadalmi és történeimi körülmények viszonylatában — Davis egy másfajta, alternatív módszert kínál fel az amerikai munkásosztály politikai éretlenségének kutatására. Eszerint „konkretizálni kell a plauzibilis változók mindegyikét az osztályharc és kollektív gyakorlat történelmileg sajátos kontextusán belül, amely keretek között végül is azok egyedül lehetségesek".[34] Ebben a módszerben benne foglaltatik az osztályharc és a megfelelő osztálytapasztalat döntő szerepe a munkásosztálynak és osztálytudatának kialakulása szempontjából. Davis kutatásai azt bizonyítják, hogy „az amerikai történelemben az osztályharc, a gazdasági válság és a társadalmi struktúra változásának ciklusait végül mindig a munka és tőke közötti korszakalkotó erőpróba oldotta meg",[35] és hogy az „összeütközések eredményeképp mindannyiszor olyan strukturális alakzatok jöttek létre, amelyek az akkumuláció objektív feltételeit szabályozták, de egyben az osztályszerveződés és a tudat szubjektív határait is az elkövetkező periódusban".[36] Ugyanakkor „minden új korszakba — a vele járó próbatételekbe és csatákba — az amerikai munkásmozgalom az előző generáció vereségéből adódóan egy-egy árnyalatnyit legyengülve lépett be".[37]

A „gazdasági osztályharc, az osztályösszetétel és a politikai rendszer közötti viszonyok változásaira"[38] összpontosítva követi végig Davis „a történelmi vereségek és leblokkolt lehetőségek láncolatát, amelyek a háború utáni amerikai társadalomban negatív hatást gyakoroltak a munkásosztály helyzetére".[39] A szerző szerint ebben a láncolatban három periódus döntő vereségét kell kiemelni.

Első periódus: az amerikai munkásosztálynak a burzsoádemokrata forradalomban nem sikerült kivívnia iniciális politikai autonómiát[40] (ami 1848-ban Franciaország és Németország munkásosztályának sikerült), vagyis az amerikai munkásosztály nem tudott „független politikai tényezővé válni az amerikai történelem legmélyebb nemzeti válságában", az 1860—1864-es polgárháborúban.[41]

Második periódus (a múlt század hetvenes éveitől századunk húszas éveiig): erre az időszakra esik a XIX. század utolsó évtizedeinek intenzív és kiélezett osztályharca, amely az „osztályharc történetének" legfényesebb periódusa. „Az 1893—1896 közötti nagy depresszió viszont — a XIX. század legnagyobb válsága." Ekkor kezd jelentősebben fel-

ívelni a munkás-populizmus, amely „úgy tűnt, hogy a munkásosztály Európában és Ausztráliában akkortájt megalakuló új pártjainak autentikus amerikai megfelelője", de erre az időszakra esik az „ipari munkásosztályon belüli nativista és etnikai, illetve vallási összetűzések reneszánsza" is. „Amíg az osztályharc eredményeképp Nyugat-Európában az 1880-as és 1890-es években a munkásosztályt integráló proletárintézmények jöttek létre, addig az amerikai munkásmozgalomnak a XIX. század végén nem sikerült létrehoznia egy olyan »kultúrát« a munkásosztály számára, amely segített volna felülemelkedni a munkahelyeken kívüli nemzeti- és vallási megosztottságon." Az 1909 és 1913 közötti időszak „fordulópont a munkásmozgalom történetében", mert ez az a „periódus, amelyet az Egyesült Államokban, de többek között Angliában, Németországban, Franciaországban és Oroszországban is a heves és tömeges sztrájkok sorozata jellemez, valamint a szakképzetlen munkásság új rétegeinek az osztályharcba való belépése". Az amerikai Szocialista Párt azonban kudarcot vall a harcias munkásság egyesítése terén („az amerikai szocializmus valójában megrekedt a különféle etnikai és nyelvi szempontból egymástól elszigetelt szocializmusok különálló sorozatánál"). A szakképzett munkások sikertelen harcot folytatnak a taylorizmus és fordizmus ellen. „Az Egyesült Államok tőkésosztálya már az első világháború végére szinte egy egész generációval megelőzte európai vetélytársait, és egy olyan szintet ért el, amelyre a szakképzett munka alárendeltsége és felaprózottsága jellemző magán a munkafolyamaton belül."[42]

Harmadik periódus: 1933—1950. A nagy gazdasági válság, a New Deal, a II. világháború és a hidegháború kezdetének időszaka. Fellángol a munkásosztály heves gazdasági harca, amelynek egyik eredményeként 1935-ben megalakult a Committee for Industrial Organization (CIO), az első nemzeti szakszervezet az ipar területén. Bevezetik a „kollektív tárgyalások" (colective bargaining) gyakorlatát, amely „egyrészt elismerte a szakszervezeti képviselők állandóságát, és időnként biztosította a bér- és egyéb juttatások emelését — természetesen a termelékenység növekedésével összhangban", másrészt a „menageri illetékesség pótolhatatlanságának tudatosításával és azzal, hogy elállt a munkások védelmétől a termelésben alkalmazott technológiai újításokkal szemben, és hagyta a procedúrát elakadni a bürokratizmus labirintusában egy-egy munkahelyi baleset esetében — épp azt az érdekeltségét számolta fel a szakszervezeti tagságnak, hogy befolyást gyakorolhasson a közvetlen munkafolyamatra, ami pedig vezérfonala volt az 1933—1937 közötti időszak osztályharcának az autóiparban és az ipar más ágazataiban is".[43] Mindennek kísérőjelensége az ipari szakszervezetek elbürokratizálódása és a Demokrata Párttal való olyan együttműködése, amely lényegesen kihatott a munkások depolitizálására: „a negyvenéves frigy a munkásság és a Demokrata Párt között politikailag érdektelen és elidegenedett munkásosztályt produkált".[44]

Miként hatott a fejletlen szocialista mozgalom a marxista elmélet fejlődésére?

A munkásság osztályharcának kifejezetten fejletlen politikai formái, tartalma és célkitűzései, s ezzel együtt egy erőteljes, tartós és tömeges szocialista mozgalom hiánya az Egyesült Államokban döntően meghatározta Marx eszméinek befogadását és terjedését, de a marxista elmélet fejlődését általában is.

Mindenekelőtt már maga a tény, hogy nem létezett erőteljes és tömeges szocialista mozgalom, jelentősen leszűkítette azt a teret, amelyben a marxista elmélet fejlődhet.

A gyakorlat és elmélet ilyen kapcsolatára több szerző is rámutat. T. B. Bottomore, a kritikai gondolat egyesült államokbeli fejlődéséről szóló kitűnő tanulmányában hangsúlyozza, hogy „a széles radikális mozgalom nemlétével volt összhangban az, hogy lehetetlenné vált egy hatékony társadalomelmélet kialakulása".[45] Camporesi, az egyesült államokbeli marxizmus fejlődésének sajátosságairól szólva a következőket mondja: „az amerikai színtéren fellépő teoretikusok mögött sohasem állt tömeges mozgalom, amely elméleti megállapításaiknak gyakorlati relevanciát adott volna".[46]

„A marxista elmélet, mivel nem kapcsolódott semmilyen tömeges mozgalomhoz — mondja C. Lasch — szinte teljes egészében a marxizmus vonzáskörébe került irodalmi értelmiség ügyévé vált",[47] miközben „a marxizmus számukra inkább a kulturális tiltakozás és a visszavonulás formája, mintsem a társadalmi elemzés módszere volt".[48]

A marxista elmélet fejlődésére az Egyesült Államokban külön hatással volt az is, hogy a munkásosztálynak nem volt jelentősebb politikai pártja.

Először is, a szocializmusért folytatott harc mellett elkötelezett erős és tömeges politikai munkáspárt hiánya tulajdonképpen annak a közvetítő instanciának a hiányát jelentette, amely:

egyrészt kreálja és kifejezi magának az osztálynak az elméleti szükségleteit, vagyis az elmélet iránti „gyakorlati szükségletét" (Marx); lehetővé teszi, ahogy azt Marx mondja, hogy maga a valóság törekedjen az eszme felé, ami által az eszmét alapvetően meghatározza;

másrészt kreálja és kifejezésre juttatja az elmélet gyakorlati szükségleteit, vagyis a gyakorlat iránti „elméleti szükségletet" (Marx), lehetővé teszi, hogy az eszme a valóság felé törekedjen, ami által a valóságot alapvetően meghatározza.

Történelme folyamán a marxizmus az USA-ban szinte sosem fejlődött az antikapitalista mozgalom közvetlen hatása alatt, ami taktikai és stratégiai fejlesztését szolgálta volna; mint ahogy a kapitalizmus gyakorlati kritikája, a szervezett politikai és szociális mozgalom elméleti értelmezése és ösztönzése sem tartozott elsődleges céljai közé; a marxizmusnak nem sikerült az Egyesült Államokban tartós és erős antika-

pitalista mozgalmat kialakítania, de még csak egy — az USA politikai életének színterén — jelentősebb politikai pártot sem.

„A marxisták kudarcára a munkásmozgalom radikalizálása és kiszélesítése terén általában úgy tekintenek, mint specifikus amerikai jelenségre" — mondja David Herreshoff.[49]

A marxizmus fejlődéséhez ebben az országban a XX. század kezdetétől leginkább azok az értelmiségiek járultak hozzá, akik nem voltak tagjai a munkásosztály politikai, vagy szakszervezeteinek. „A marxizmus eszméje, történetének leghosszabb periódusában, az autodidakta entellektüelek relatív kis és szétszórt körére korlátozódott",[50] és az „értelmiség avantgardjának"[51] marxizmusa maradt, vagyis „akadémiai marxizmus"[52] — ahogy Stanley Aronowitz mondja. Russel Jacoby szerint ez az „akadémiai marxizmus" a tömeges politikai mozgalom hiányában „sterillé, különállóvá és mindinkább elszigetelté"[53] vált. „A világ öt legjelentősebb kommunistáinak egyike, Paul Mattick, aki 1926-tól haláláig (a 80-as évek közepéig) az Egyesült Államokban élt, túl szigorúan talán, de azt tartja, hogy az »akadémiai marxizmus« az Egyesült Államokban a »középosztály« marxizmusa, és hogy a hitelét vesztett polgári elméletet szolgálja, méghozzá úgy, hogy hasznos ötleteket szolgáltat felfrissítéséhez."[54]

Bertell Ollman és Edward Verhoff, amerikai marxisták, miután számbaveszik az akadémiai, vagy ahogy ők nevezik, „egyetemi marxizmus" fogyatékosságait („az egyetemisták legnagyobb része nem veszi komolyan azt az elméletet, amely a munkásosztály érdekeit kívánja képviselni, miközben a munkások többsége elveti azt"), hangsúlyozzák, hogy „az egyetemi marxizmus elszigeteltségének megvan a maga pozitív oldala is": mivel a különféle marxista irányzatoknak nincs „domináns politikai stratégiája, lehetőségük nyílik az együttműködésre anélkül, hogy a szektás baloldalt jellemző összetűzésekbe keverednének".[55]

Másodszor a munkásosztály erős és tömeges politikai pártjának hiánya megfosztotta az amerikai munkásmozgalmat attól az intézménytől, amely megfogalmazza, összesíti és általánosítja a munkásság harcának tapasztalatait, formálja osztályöntudatát, ami azután alapanyagot szolgáltat a marxista elméletnek, és osztályelkötelezettségűvé teszi.

Fejlődését az amerikai marxizmus — épp egy erős és tömeges politikai párt hiányának következtében — nem tudta az osztályharc és osztályöntudat tapasztalataira alapozni, és fordítva: ilyen politikai párt nélkül a meglévő marxista elmélet sem tudott hatást gyakorolni az osztályöntudat alakulására és fejlődésére.

Joggal hangsúlyozza Paul Bühle, hogy „a koherens osztályöntudat lassú és egyenetlen fejlődése döntően meghatározta az amerikai marxizmus sorsát".[56]

Szólnunk kell még az osztályöntudat, a politikai szervezet és a marxista elmélet viszonyáról. Három amerikai marxista: Jeremy Becher, Stanley Aronowitz és Richard Hamilton kutatásai igazolták (ellentétben egyes polgári teoretikusok állításával), hogy az amerikai munkás-

osztály harcias része igenis olyan osztályöntudattal rendelkezett, illetve rendelkezik, amely szintjét és tartalmát tekintve is felülmúlja a pusztán trade-unionista tudatot.[57] Ennek az osztályöntudatnak azonban nem sikerült általános elméleti formát adni, így nem vállhatott kifejezettebbé és hathatósabbá sem, épp a politikai párt megfelelő ténykedésének hiányában.

Tekintettel arra, hogy a marxizmus az USA-ban az értelmiség marxizmusa, irányultságát és tartalmát tekintve is főként a radikalizálódott humán értelmiség tapasztalatainak és szellemi érdeklődésének a kifejezője; ez különösen a hetvenes és nyolcvanas évek (neo)marxista produkciójára jellemző.

A XIX. és XX. század folyamán az Egyesült Államokban több tíz munkás- illetve szocialista politikai pártot alakítottak és szüntettek be, igaz anélkül, hogy ennek jelentősebb hatása lett volna a munkásosztály vagy az amerikai társadalom politikai életére nézve.

Ezek a pártok nem járultak hozzá különösebben a marxizmusnak, mint a szocialista politika és praxis elméleti alapjának fejlődéséhez. Azok a politikai szervezetek, amelyeket a XIX. század második felében a német bevándorlók alapítottak — akik egyébként magukkal hozták és tolmácsolták Marx (de Lassalle) eszméit is —, nem voltak érdekeltek az amerikai társadalom marxista kutatásában. Daniel De Leon szocialista munkáspártja volt Amerikában a marxizmussal leginkább átszőtt munkáspárt, tagjaira Engels mégis azt mondta, hogy: „azok az emberek, akik ortodox marxistáknak vallják magukat, és akik mozgalmunk eszméit fejből megtanulandó dogmákká változtatták, merő *szektaként* funkcionálnak".[58]

A marxizmus uralkodó elméletté, valósággal (párt)ideológiává vált az ideológiailag igen heterogén szocialista pártban — abban a pártban, amely századunk második évtizedének elejére olyan erővé izmosodott, amilyenné többé egyetlen szocialista párt sem Amerikában.

Ez a marxizmus azonban Európából importált — a Német Szociáldemokrata Párttól átvett — marxizmus volt annak kautskyániusi, valamint revizionista, bernsteini változatában egyaránt. A szocialista pártnak azonban — amely főleg a választási tevékenységekre összpontosította figyelmét — tulajdonképpen a marxizmusra nem is mint elméletre volt szüksége, hanem mindenekelőtt mint programatikus célú ideológiára. A marxizmus, éspedig a marxizmus mint ideológia importálásának gyakorlata, még inkább jellemezte (megalakításától — 1919-től kezdve) az amerikai kommunista pártot, azzal, hogy ez esetben a III. Internacionále marxizmusának importálásáról van szó. Az amerikai munkásosztály minden bizonnyal legharciasabb, de elég anarchista ihletésű szervezetének — az International Workers of the Woldnek — a tagságáról Bühle a következőket mondja: „Aligha volt valaha radikálé, amely oly kevéssé mutatott hajlandóságot a vitára, mint a megrögzött, közönséges wobblies".[59] A Student for Democratic Society-n, a hatvanas évek újbaloldalának legjelentősebb szervezetén belül, fejlődésének minden sza-

kaszában az elméletellenes hangulat és magatartás volt az uralkodó. Jelentős hatása az USA marxizmusára csak a hetvenes években jutott kifejezésre, amikor már mint szervezet nem létezett többé. Mindent egybevetve „az amerikai szocializmus kevés kivétellel szűk teret biztosított a marxista teoretikusok számára".[60]

A marxizmus befogadására és fejlődésére az Egyesült Államokban hatással volt az is, hogy a marxizmus megjelenése előtt itt már léteztek emancipáló mozgalmak és ezeknek megfelelő kritikai gondolat: munkásmozgalom, a farmerek mozgalmai, abolicionizmus és nőmozgalom. A premarxista munkásmozgalom kiemelkedő egyénisége Orestes Brownson (az amerikai Prudhon, ahogy nevezték) volt, aki a húszas és negyvenes évek között, előbb a The Workingman Party of New York, majd a demokrata párt keretében a munkásosztály érdekeiért harcolt, azt hirdette, hogy Amerika — tekintettel a gazdaság és szegénység polarizáltságára — magában hordja az új, osztálynélküli szocialista társadalom csíráját. (Később hátat fordított a munkásmozgalomnak és megrögzött vallásos konzervatívvá vált.)[61]

Miután Weydemeyer és Sorge Európából áthozták a marxizmust az Egyesült Államokba, párhuzamosan fejlődött vele a radikális kritikai gondolat is. A XIX. század végén, az amerikai történészek által „progresszív érának" nevezett időszakban a radikalizmus és kritikai gondolat új hulláma kezdődik. Egyrészt fénykorát éli a populizmus, és eszméi, valamint a kapitalizmusra vonatkozó bírálata erőteljes befolyást gyakorolnak a szocialista párton belül, amely tagságának jelentős részét a Közép-Nyugat és Dél-Nyugat farmerei közül toborozta.[62] Másrészt alakulóban van az értelmiségi „osztály", amely épp a társadalombírálat gyakorlatában keresi saját társadalmi szubjektivitását és legitimitását.[63] Az alakulófélben lévő intelligencia ezen törekvésének köszönhetően „ezt a periódust — ahogy Daniel Bell mondja — a düh és kritika olyan robbanékony előretörés jellemezte, amelyhez foghatóval talán az amerikai eszmeiség egész történetében nem találkozunk".[64]

Itt elsősorban „a progresszív éra haladó gondolkodóit" kell megemlíteni, „a liberális társadalomfilozófia" teoretikusait, akik közül a legradikálisabbak a szocialista eszmékig és Marx megértéséig is eljutottak. Ezek közé tartoznak pl. Charles A. Beard, John Dewey, Oliver Wendell Holmes, James Harvey Robinson és Thorstein Veblen.[65] Beard és Robinson *A modern Európa fejlődése* című munkájukban Marxot a XIX. század legjelentősebb intellektusaként ünneplik.[66] Oakley C. Johnson a marxizmus USA-beli fejlődéséről szóló könyvében megállapítja, hogy az akadémiai társadalmi gondolat fejlődése a XIX. század végén és a XX. század elején „követte és affirmálta a marxizmust", sőt mi több tizennégy kiemelkedő amerikai tudóst meg is nevez abból az időből, akik valamilyen formában utalnak Marxra, illetve elfogadják nézeteinek valamelyikét.[67] Ennek kapcsán nem árt, ha figyelembe vesszük C. Wright Mills azon értékelését, miszerint „a marxizmus eszmei hatása az USA-ban igen gyakran rejtve marad; sokan azok közül, akiknek

gondolati kategóriáira hatással volt Marx, nincsenek is tudatában saját módszerük és koncepciójuk eredetének".[68]

A századforduló leginkább szocialista irányultságú és a marxizmushoz legközelebb álló radikális gondolkodója minden bizonnyal Thornstein Veblen (1857—1929) volt. A művére ható különféle eszmei áramlatok között kétségkívül Marx eszméje is jelen van. (Egyes amerikai marxisták szerint, mint pl. Paul Sweezy, Stanley Aronowich és mások, Veblen sok nézete és értekezése marxistának tekinthető.) A marxizmussal való érintkezési pontok a következőkben mutathatók ki: a gazdasági és technológiai tényezők jelentőségének hangsúlyozása a társadalmi haladás szempontjából (bár Marxtól eltérően értelmezi hatásukat); az osztályharc elfogadása és az osztálykülönbségek határozott elutasítása; a magántulajdon bírálata; a tőke hatása a társadalmi viszonyokra, különös tekintettel az erkölcsre, az emberi lélekre és az ízlésre stb. Veblen társadalomfejlődési koncepciója azonban egészében véve metafizikus. Műve jelentős hatást gyakorolt az USA-ban a szocialista és részben a marxista gondolatra is (különösen institucionalizmusa, vagyis a gazdaság intézményeinek előtérbe helyezése; specifikus technokrata irányultsága, a tőkének a kultúrára gyakorolt hatása iránti érdeklődése). Nagyszámú írása közül legnagyobb hatása *A pihenő osztály elmélete* c. (megjelenési éve 1899; Jugoszláviában 1966, Kultura, Zagreb), valamint a *The Theory of Bussiness Enterprices* (1904) című könyveinek volt. *A pihenő osztály elmélete* az első olyan — az akadémiai szociológiai elmélet keretei között létrejött (Veblen egyetemi tanár volt) — mű, amely szisztematikus és kemény bírálatnak veti alá a kapitalizmust. Veblen a „pihenő", illetve uralkodó osztályra úgy tekint, mint a termelés élősködőjére, valamint a gazdasági és társadalmi fejlődést gátló tényezőre; külön elemzi a fogalom tartalmát, az osztály és tagjainak életmódját, erkölcsét, ízlését, szokásait, miközben rámutat a pénz negatív szerepére a „pihenő" osztály kialakulásában. Második említett könyvében (The Theory of Business Enterprices) Veblen kifejti „a modern iparon alapuló" tőkés rendszerről alkotott felfogását, „amelyben a vállalatok döntő és irányító tényezőt képviselnek". Többen hangsúlyozták, hogy ez a mű egy reformista, nem a marxizmuson alapuló szocializmus alapjává válhat.

A radikális kritikai gondolat fellángolása a XIX. században és a XX. század elején, amelyről már szóltunk, ambivalens hatást gyakorolt a marxizmus fejlődésére az USA-ban. Egyrészt felkeltette az érdeklődést Marx, műve iránt. Bevitte az akadémiai karok köztudatába, sőt Marx bizonyos elméleti tételeit, fejtegetéseit ilyen vagy olyan módon el is fogadtatta, persze egyes radikális gondolkodók elméleti konstrukcióin belül. Másrészt viszont elméleti fejtegetései és reformtörekvései miatt a radikális kritikai gondolat sokban meg is nehezítette a marxista eszmék autonóm fejlődését, illetve az amerikai társadalomra vonatkozó marxista kutatásokat.

A szocialista mozgalmon belül a marxizmus mellett más eszmei áram-

latok is fellelhetők az említett periódusban. Épp a XIX. század végén került sor a vallási ihletésű utópista szocializmus újbóli térhódítására. Legmarkánsabb képviselője Edward Bellamy, akinek *Looking Backward* című 1888-ban megjelent utópista regénye (pár év alatt 600 000 példányban kelt el) bármely más könyvnél jobban hozzájárult a szocializmus eszméjének népszerűsítéséhez. Az Amerikai Szociáldemokrata Párt egyik 1900-ban megjelen évkönyve írja, hogy „Amerikában a szocializmus ébredése Edward Bellamy 1888-ban megjelent *Looking Backward* című könyvéhez fűződik".[69]

Nem alaptalanul mondja Paul Bühle, hogy „az amerikai marxizmusra sokkal inkább, mint Európában, a szocialista életfelfogás *egyik* módozataként tekintettek, amely mindent átfogó logikájának köszönhetően erősebb bármely más felfogásnál, ám aligha jelent az amerikai feltételekre vonatkoztatható tökéletes koncepciót".[70]

Annak a nézetnek a terjedéséhez, miszerint az amerikai feltételeknek nem felel meg a marxizmus, sokban hozzájárul az is, hogy a marxista elmélet domináns irányzatait és tartalmait az USA-ban hosszú időn keresztül Európából importálták. A marxizmus USA-beli első változatát, nem ok nélkül hívták „német—amerikai marxizmusnak". Engels a német letelepülők soraiból való amerikai marxistákat nemegyszer élesen bírálta dogmatizmusuk miatt, illetve a német párt elméleti és stratégiai-politikai koncepcióinak merev átvételéért. A XIX. század végén és a XX. század első két évtizedében a II. Internacionálé marxizmusa a marxizmus uralkodó változata az Egyesült Államokban. Ezen irányzaton belül — csakúgy, mint Európában — egyrészt a gazdasági naturalista determinizmus, másrészt az idealista moralizmus és voluntarizmus közötti ingadozások figyelhetők meg. Uralkodóvá az egyoldalú gazdasági determinizmus vált. „Az amerikai marxisták közül többen oly mértékben felkarolták a gazdasági determinizmust... — állapítja meg, helyesen Christopher Lash —, hogy nem csoda, ha marxisták és nem marxisták gyakran tévesztik össze a marxizmust a történelem ökonomista értelmezésével."[71] Ezért van az, hogy a marxizmust ért legélesebb bírálatok homlokterében az USA-ban épp a történelem ökonomista értelmezése áll.[72]

Erőteljes volt az az irányzat is, amely a marxizmust naturalista evolucionista elemekkel gazdagította, és arra törekedett, hogy Marxot és Darwint egyesítse (mint azt a szocialista párt kiemelkedő vezére és teoretikusa, Morris Hillquit tette). Ezen irányzat szerint „a szocializmus evolutív és evolucionisztikus, ami azt jelenti, hogy egyrészt politikailag egy lassú, fokozatos folyamatként kell fejlődnie, forradalmi »ugrások nélkül«, másrészt viszont szélesebb értelemben Darwin elméletére lehet és kell hivatkoznia".[73] Valójában már a XX. század második évtizedétől kezdve jelentkeznek a marxizmust valamilyen formán „amerikanizáló" törekvések, vagyis pragmatikus alapokra igyekeznek azt helyezni. (A legismertebb próbálkozás e téren William English Walling munkája *The Larger Aspects of Socializm*, 1913.)

Az amerikai kommunista pártban a marxizmus uralkodó formája a III. Internacionálé importált marxizmusa volt, a húszas évektől pedig annak sztálinista változata. A kommunista párt azonban története folyamán sohasem mutatott érdeklődést az elmélet iránt. A pártlapok és folyóiratok többségében „agitáló cikkek, frakciózó demagógia, oroszországi és európai riportok láttak napvilágot, valamint a Komintern állandó vonalváltoztatásaira igyekeztek magyarázatot adni".[74] Az amerikai „buharinistáknak" (akiket 1929-ben kizártak a pártból), Bertram D. Wolfe-nak (*Marx in America* című könyvét 1934-ben adták ki) és Jay Lovestone frakciójának sem sikerült egy amerikai marxizmust kidolgoznia. David Herreshoff szerint „az ő marxizmusuk is ugyanolyan oroszosított volt, mint a kommunista párton belüli riválisaiké".[57] Még a trockistáknak sem sikerült kilépni a III. Internacionálé marxizmusának keretei közül, pedig „használható elemzési módszereket hoztak létre és nagyfokú nyitottságot tanúsítottak a jövő iránt, amire a reguláris sajtóban nemigen volt példa".[76] Ennek ellenére kevés olyan dolgot tudtak felkínálni, amely túllépte volna az előző periódus (ez esetben a klasszikus leninizmus időszakának) kereteit, és ami hozzájárult volna a világban kialakult új helyzet, különösen pedig az amerikai proletariátus új körülményeinek megértéséhez és magyarázatához".[77] A harmincas években, amelyet egyes szerzők „a marxizmus évtizedeként"[78] emlegetnek, az akadémiai marxizmus is, ahogy Tom Bottomore mondja „kölcsönvett marxizmusból" táplálkozott. Ebben az időszakban, amelyben számtalan marxista könyv, folyóirat és vitairat született, „egyetlen kísérlet sem történt arra, hogy a marxista elméletet kapcsolatba hozzák az amerikai társadalmi feltételekkel vagy az amerikai társadalmi gondolat hagyományaival"[79] Hogy ideológiailag szentesítsék és argumentálják a „harmadik világ" népeinek antiimperialista harcával vállalt szolidaritásukat és a meghirdetett „forradalmi" irányvonalat, a Student of Democratic Society (SDS) radikalizált vezetősége a „promaosita" Progresiv Labour Party hatására (amely az SDS-en belül működik) 1968 folyamán az egyetemista mozgalomban a marxizmus „marxista—leninista" változatát importálja, ami a maoista és Che Guevarra-féle koncepció keveréke. „A régi ideológiáktól függő amerikai baloldal, mint mindig, most is, felfedezi a marxizmust... nem az amerikai társadalom új elemzésén, hanem a külföldi történések és Che Guevarra, valamint Regis Debray írásain keresztül. A marxizmus nem tért vissza ahhoz a formához, amelyben a többi fejlett országban fejlődött — vagyis egy olyan doktrína magvához, amely az elméleti szigort a demokratikus irányultságú tömeges akciókhoz való ragaszkodással kombinálja. Továbbra is az erőteljes aktivizmus ideológiájaként tört felszínre..."[80] „A marxizmus legdurvább formáját fogadták el — mondja Dick Howard — azt, amelynek szociológiája mechanikus, filozófiája pedig metafizikus."[81]

Az első olyan próbálkozás, amelynek célja a marxizmusnak az amerikai társadalomra vonatkozó kutatások alapján, vagyis a társadalom

és az amerikai szocialista mozgalom tapasztalataiból eredő ismeretek alapján történő fejlesztése — Daniel De Leone nevéhez fűződik. Az „amerikai" marxizmus („amerikai" abban az értelemben, hogy a történelem és társadalmi szituációk egészének sajátosságait fejezi ki az Egyesült Államokra vonatkozóan) fejlődésének kezdete azonban csak a negyvenes évekre tehető, és több kutató egybehangzó véleménye alapján ez Paul Sweezy a *Kapitalista fejlődés elmélete* című könyvével (1943)[82] kezdődik, valamint a Monthly Review című folyóirattal, amelyet Sweezy alapít 1949-ben. Az „amerikai" marxizmus fejlődése a politikai gazdaságtan területén indul és főleg az imperializmus problémakörére összpontosít. Erről Paul Bühle a következőket írja: „majd csak a fejlett amerikai világuralom kialakulásával veszi kezdetét a *kifejezetten hazai* marxista gondolkodás fejlődése. A továbbiakban ugyanis már nem lehetett megkerülni az imperializmus kérdését, amelyet a szocialisták és kommunisták a munkástömegekhez képest mindig másodrangú kérdésként kezeltek."[83]

A marxizmus importálásának az előbbiekben kifejtett gyakorlata az USA-ban a marxizmus ideologizálásának malmára hajtotta a vizet, erre a célra pedig a II. és III. Internacionálé marxizmusa nagyszerűen megfelelt. A marxizmus és a többi radikális elmélet az amerikai baloldali értelmiségnek — mint a társadalom kritikusának — mindenekelőtt azt a nélkülözhetetlen ideológiát jelentette, amely hozzájárul saját öntudatának kialakításához. Szellemi legitimitása pedig tulajdonképpen nem egyéb „kulturális tiltakozásnál"[84] és „udvarias lázadásnál".[85] Jellemző például, hogy a harmincas évek értelmisége elsősorban ideológiai (mintsem politikai vagy tudományos) okok miatt került a marxizmus vonzáskörébe.[86]

A munkáspártok tagsága szintén ideológiaként tekintett a marxizmusra, méghozzá olyan ideológiaként, amelynek feladata a tagok politikai hovatartozásának szentesítése. „A szocialisták számára (különösen az I. világháború előtt — M. N. megj.) a marxizmus egyszerűen hit volt: hittek a tőke mohó természetében és elkerülhetetlen bukásában."[87] A kommunista párt az elméletet szintén ideológiára szűkítette le, amelynek feladata, hogy a Szovjetunió bel- és külpolitikáját magyarázza és igazolja.

A marxizmus az USA-ban szinte sohasem a politikai gyakorlat elméleti tervezeteként fejlődött, és egész a hetvenes évekig (kevés kivétellel) mégcsak kutatásokat sem kezdeményezett. Tehát lényegében nem volt az amerikai valóság kutatására és megváltoztatására törekvő elmélet. A radikális, a progresszív, sőt a marxista gondolat időnkénti praxis felé fordulása is gyakrabban volt az elmélet és gyakorlat viszonyának pragmatista, mintsem marxista hatása alatt. „Még az önmagát radikálisnak nevező értelmiség sem tudott elszakadni a »szociális technika« uralkodó, pragmatikus képzetétől."[88]

Az amerikai marxizmus fejlődését befolyásolta az is, hogy ebben az országban általában nem fogadták el a hegeli és egyáltalán a spekula-

tív filozófiát. (A hetvenes években valamelyest változik a helyzet.) Marx Wartofsky az amerikai marxizmus fejlődésének kapcsán a következőket mondta: „amennyiben Marxon keresztül meg is ismerkedtek a filozofikusan hangzó dolgokról — mint amilyen az elidegenedés, a tudat, a dialektika, a materializmus és az idealizmus, a lényeg és a véletlen — értekező gondolkodóval (Hegelről van szó — a ford. megj.), művére úgy tekintettek, mint valami afforisztikus, rendszertelen, érthetetlen, tanácsokkal teli vagy, ami még rosszabb, mint hegeliániusi műre. Az ötvenes évek amerikai filozófiájának hideg, angolos szellemében Hegel maga volt a komolytalanság, a teuton érthetetlenség és logikai eltévelyedés."[89] „A pragmatizmus nemcsak hogy a legtöbb élvonalbeli filozófust produkálta az amerikai filozófia »fénykorában« (Pierce, James, Dewey), hanem erőteljesen rányomta bélyegét az amerikai filozofálás egész szellemére."[90] A harmincas évektől kezdve a logikai pozitivizmus is színre lép, amely mindennemű társadalomfilozófiát háttérbe szorít, és a logikát, valamint a nyelvet teszi meg filozofálása alapvető tárgyává. Ez a „szegényes filozófia"[91] még kedvezőtlenebb feltételeket teremt a marxizmus befogadására és fejlődésére. „Egy átfogó társadalomkritika létrejöttét az ötvenes években egyéb tényezők mellett a filozófusok magatartása is akadályozta... Az angolszász országok háború utáni filozófiájában a nyelvfilozófusoké volt a domináns szerep, akik amellett hogy alig tanúsítottak érdeklődést a társadalmi-politikai doktrínák iránt, úgy vélték, hogy az e téren felmerülő kérdések megválaszolása nem is tartozik a filozófusok hatáskörébe. Az ilyen nézetek Nagy-Britanniában, de úgy vélem, hogy Észak-Amerikában is igen destimulálóan hatottak, ellentétben a marxizmus és az egzisztencializmus ugyanazon időszakra jellemző serkentő hatásával a kontinentális Európában."[92]

A marxizmus fejlődése az USA-ban lényegében nem tekinthető folyamatosnak, inkább nevezhető szaggatottnak, az „értelmiség szórványos próbálkozássorozatának".[93] E folyamatra nem volt oly mértékben jellemző a marxista gondolkodás egyes „iskoláinak hatása", mint például Nyugat-Európában. Az elmélet fejlődése mindenképp kívül esett magának a praxisnak a fejlődésén. „A kritika gyakorlatára és a gyakorlat kritikájára egyaránt a folytonosság hiánya, az epizódszerűség a jellemző" — állapítja meg ezzel kapcsolatban Bühle.[94] Míg James Weinstein, az amerikai szocializmus ismert történésze a következőket mondja: „A baloldal (az USA-ban — M. N. megj.), tekintettel a szervezett mozgalom folytonosságának hiányára, arra kényszerült, hogy újra meg újra elődeinek tapasztalatait élje át."[95]

A marxizmus hullámszerűen fejlődött és affirmálódott tehát az Egyesült Államokban. Ezek a hullámok leginkább a munkás-, illetve szocialista mozgalom történéseinek eredményeként csaptak fel és ültek el.[96] Az amerikai szocializmus történészei egyetértenek abban, „hogy az amerikai baloldal 1900 óta háromszor kapott erőre és bukott el".[97] Az amerikai szocializmus ezen három történelmi próbálkozása a marxizmus fejlődésének és terjedésének három hullámát indította el. Ezeket meg-

előzi a legelső, amely tulajdonképpen a marxizmus egyesült államokbeli fejlődésének kezdetéhez kapcsolódik. Ezért az Egyesült Államok történelmi fejlődésének folyamán — a XIX. század közepétől napjainkig — a marxizmus fejlődésének, terjedésének és szellemi affirmálódásának négy nagyobb hullámáról beszélhetünk.

Az első hullámot a szocialista irányultságú német betelepülők politikai és elméleti aktivitása indította el a XIX. század második felében. Közülük Joseph Weydemeyer és Friedrich Sorge a legismertebbek. A második hullámot az amerikai szocialista párt aktivitása és megerősödése váltotta ki az amerikai szocializmus fénykorában, 1900—1919 között. Ezt a hullámot Daniel De Leone elméleti-politikai tevékenysége előzte meg, illetve az első olyan kísérlet, amely a marxizmust az amerikai feltételekkel összhangban kívánta fejleszteni. A harmadik hullám (a a harmincas évekre esik) mindenekelőtt az amerikai kommunista párt ideológiai és politikai hatására jött létre, annak „fénykorában". A negyedik — amely még most is érezteti hatását az amerikai egyetemeken, a társadalomtudományok oktatásában — az újbaloldal (elsősorban az egyetemista) lendületes fejlődésének hatására keletkezett a hatvanas években, ám teljes mélységében csak a hetvenes évek idején bontakozott ki. Az utolsó hullám előkészítői a társadalom kritikai elméletének szerzői (főként Herbert Marcuse és Erich Fromm) voltak, akiknek elméleti tevékenysége jelentős hatást gyakorolt a folyamat kialakulására csakúgy, mint a Monthly Review folyóirat köré csoportosuló szerzők (főleg Paul Sweezy és Paul Baran), valamint az újbaloldal első hírnöke, C. Wright Mills.

ÁROKSZÁLLÁSI BORZA Gyöngyi fordítása

(*Folytatása a következő számban:* A marxizmus fejlődése az USA-ban a II. világháború után)

Jegyzetek

[1] G. W. F. Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról. Akadémia Kiadó, Budapest, 1979. 164. o. Ezzel kapcsolatban Hegel még hozzáteszi: „Ha Germánia erdői még egzisztáltak volna, akkor a francia forradalomra természetesen nem került volna sor." (uo. 165—166. o.)

[2] Uo. 166. o. Marx erről nem úgy vélekedik mint Hegel. „Miként a XVIII. századi amerikai függetlenségi háború harci riadó volt az európai középosztály számára, úgy a XIX. századi amerikai polgárháború harci riadó az európai munkásosztály számára." Marx: *Előszó A tőke első kiadásához.* Marx és Engels Válogatott Művei. Kossuth. Budapest, 1975. 2. kötet, 64. o.

[3] Hegel. id. mű. 166. o.

[4] Marx: Luis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. Marx—Engels Válogatott Művei; 1. kötet, 412. o.

[5] Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Kossuth. Budapest, 1972. I. kötet, 2. o.

[6] Engels levele H. Schlütterhez (1892. III. 30.) Marx—Engels Művei, Kossuth, Budapest, 38. kötet, 310. o.

[7] Engels: Függelék a „Munkásosztály helyzete Angliában" amerikai kiadásához (MEM. 21. kötet, 240. o.).

[8] Paul Bühle: Marxism in the U. S.: 39 Propositions. Szerbhorvátul in Marksizam u svetu 1986/1—2. sz. 263. o.

[9] Marx levele Joseph Weydemeyerhez. 1852. III. 5. Marx és Engels Válogatott Művei. III. kötet, Kossuth, Budapest, 1975., 692. o.

[10] Lásd Christopher Lasch: The New Radicalism in America, 1889—1963. Vintage Book, New York, 1965. XI. o.

[11] Uo. XI. o.

[12] Daniel Guerin: 100 Years of Labour in the USA., Ink Links, London, 1979. 31. o.

[13] Paul Bühle id. mű 65. o.

[14] MED, t. 7. 277. 5.

[15] E két pártról lásd: Oakley C. Johnson: Marxism in United State. History Before the Russian Revolution (1876—1917), Humanities Press, New York, 1974., 19. o.; Philip S. Foner: The Workingman's Party of the United States, MEP Publications, 1984.

[16] Mike Davis: Zašto je Američka radnička klasa drugačija?, Marksizam u svetu, 1984/10—11. sz. 336. o.

[17] Frederic Jackson Turner: The Significans of the Frontier in Amerika; Lásd: Stanley Aronowitz: False Promises, Mc. Graw-Hill Book Company, New York, 1973, 137—139. o.

[18] Werner Sombart: Why is There No Socialism in the United States, JASP, New York, 1976., 15. o.

[19] Uo. 119. o.

[20] Paul A. Baran: The Longer View, Monthly Review Press, New York, 1969., 208. o.

[21] Sidney Hook: The Philosophical Basis of Marxian Socialism in the United States. in: Socialism in American Life, szerk.: D. D. Egbert, S. Parsons, Princeton University Press, Princeton, 1952. 450—451. o.

[22] Leon Samson: Toward a United Front: A Philosophy for American Workers, New York, 1933.

[23] Lásd pl.: Daniel Bell: Marxian Socialism in the United States. Princeton University Press, Princeton, 1967., 17. o.

[24] Georg Mc Kenna: American Populism, Capricorn Books, New York, 1974. XII. o.

[25] Idézve Cristiano Camporesi: Il marxismo teorico negli USA 1900—1945. című műve alapján. Feltrinelli Editore, Milano, 1973., 8—9. o. lásd. Marksizam u svetu 1986/1—2. szám.

[26] Paul Bühle: Marxismus in den USA, Merve Verlag, Berlin, 1974. 7. o. Bühle megjegyzi, hogy W. E. B. Du Bois mellett ezt a nézetet képviseli még William Appleman, Harvey Goldberg és David Noble is.

[27] Walter Lippman: Sarly Writings, Liveright, New York, 1970., 332. o.

[28] Cristiano Camporesi, id. mű.

[29] Lásd: Christopher Lasch: The New Radicalism in Amerika 1889—1963. (The Intellectual as a Social Type.), Vintage Book. New York. 1965. 186—349. o.

[30] Benjamin Ginzburg: Science under Communism (1932). Lásd: C. Lasch: The New Radicalism in America, 1889—1963., 294—295. o.

[31] Stanley Aronowitz: False Promises (The Shaping of American Working Class Counsciousness). 140. o.

[32] „A tömegek választási magatartásának utóbbi elemzései az Egyesült Államokban, amelyek az 1870-től 1932-ig terjedő időszakot dolgozták fel, megerősítik a nemzeti és vallási hovatartozás megoszlását mind a pártlojalitás és választási magatartás meghatározóját." (M. Davis: Zašto je američka radnička klasa drugačija", Marksizam u svetu, 1984/10—11. szám, 346. o.)

[33] Ez a két tanulmány a New Left Review 1980-as évi 123 és 124-es számában jelent meg. Az első közülük — nálunk is megjelent a Marksizam u svetu 1984/10—11. számában.

[34] Mike Davis: Zašto je američka radnička klasa drugačija? Marksizam u svetu, 1984/10—11. szám, 335. o.

[35] Uo. 335. o.

[36] Uo. 335—336. o.

[37] Uo. 336. o.

[38] Uo. 337. o.

[39] Uo. 337. o.

[40] Uo. 337. o.

[41] Uo. 349. o.

[42] Uo. 359, 364, 365, 369, 372, 376, 378, 383. o.

[43] Mike Davis: The Barren Marriage of American Labour and Democratic Party, New Left Review, 1980., 124. szám, 44. o.

[44] Uo. 84. o.

[45] T. B. Bottomore: Critics of Society (Radical Thonght in North America), A. Vintage Book, New York, 1969. 45. o.

[46] Cristiano Camporesi: Il marxismo teorico negli USA 1900—1945., 7. o.

[47] Christopher Lasch: The Agony of the American Left. Vintage Book, New York, 1969., 43. o.

[48] Uo. 44. o.

[49] David Herreshoff: The Original of American Marxism, Monad Press, New York, 1973., 16. o.

[50] Paul Bühle: Marxizmus in den USA., 11. o.

[51] Stanley Aronowitz: The Crisis in Historical Materialism, Praeger, New York, 1981., 3. o.

[52] Az „akadémiai marxizmus" fogalmáról lásd Aldo Zanardo: Za jednu istoriju savremenog marxizma, Marksizam u svetu, 1980/5—6. szám; Miloš Nikolić: Osnovni rezultati razvoja savremenog marksizma. A Marksizam u svetu kiadása, 1983., 28—34. o.

[53] Lásd a Russel Jacobyval készített interjút a Cansas „Thelos" Conference-en, Thelos, 46. szám, 87. o.

[54] Paul Mattick: Marxismo, ayer, hoy y manana, Nuova politica, II., 7. szám, 14. és 16. o.

[55] Bertell Ollman, Edward Vernoff (ur.): The Left Academy, Mc Graw-Hill, New York, 1982., 3. o.

[56] Paul Bühle: Marxismus in den USA, 8. o.

[57] Jeremy Brecher: Strike!, South End Press, Boston, 1977.; Stanley Aronowitz: False Promises id. kiad.; Richard Hamilton: Class and Politics in the U. S., Wiley, New York, 1972.

[58] MED, t. 45. 96. o.

[59] Paul Bühle: Marxismus in den USA., 15. o.
[60] Uo. 15. o.
[61] Orestàs Brownsonról lásd David Herreshoff: The Origin of American Marxism. New York, 1973., 31—48. o.
[62] Lásd: George McKenna: American Populism, G. P. Tutnam's Sons, New York, 1974.
[63] Lásd erről Christopher Lasch: The New Radicalism in America 1889—1963 (The Intelectual As a Social Type), id. kiadás; Richard Hofstadter: The Age of Reform: From Bryan to F. D. R., A. Knopf, New York, 1956.
[64] Daniel Bell: Marxian Socialism in the United States. Princeton University Press, Princeton, 1973., 56. o.
[65] Lásd: Morton G. White: Društvena misao u Americi. Školska knjiga Zagreb., 1979.—
[66] Uo. 177. o.
[67] Oakley C. Johnson: Marxism in United States. History Before Russian Revolution, 1876—1917, Humanities Press, New York, 1974., 150. o.
[68] C. Wright Mills: The Marxists. Penguin Books, London, 1962. 13. o.
[69] Lásd: Daniel Bell: Marxism in the United States. Princeton University Press, Princeton, 1973., 59. o.
[70] Paul Bühle: Marxismus in den USA. 13. o.
[71] Christopher Lasch: The Agony of the American Left, 7. o.; Ezzel kapcsolatban lásd még C. Camporesi: Il marxismo teorico negli USA (1900—1945) című könyvének első fejezetét.
[72] Mindenekelőtt: E. R. A. Seligman: The Economic Interpretation of History (1902); P. A. Sorokin: Contemporary Sociological Theories; M. M. Knight: The Economic Interpretation of History; M. H. Bober: Karl Marx's Interpretation of History és mások.
[73] Cristiano Camporesi: Il marxismo teorico negli USA (1900—1945), 40. o.
[74] Paul Bühle: Marxismus in den USA, 18. o.
[75] David Herreshoff: The Origin of American Marxism, Monad Press, Book, New York, 1973., 188. o.
[76] Paul Bühle: Marxismus in den USA. 21. o.
[77] Uo. 22. o.
[78] T. B. Bottomore: Critics of Society, Radical Thought in North America, Vintage Book, 1969., 37. o.
[79] Uo. 38. o.
[80] Christopher Lasch: The Agony of the American Left. 178—179. o.
[81] Dick Howard: The marxian Legacy. The MacMillan Press, London, 1977., 21. o.
[82] Hazai kiadása: Paul Sweezy: Teorija kapitalističkog razvitka. Naprijed, Zagreb, 1959.
[83] Paul Bühle: Marxismus in den USA. 11. o.
[84] Christopher Lasch: The Agony of the American Left. 44. o.
[85] Christopher Lasch: The New Radicalism in America 1889—1963. 344. o.
[86] Lásd: Sidney Hook: Communist and the American Intellectuals From the Thirties to the Eighties. in. S. Hook: Marxism and Beyond. Rowman and Littlefield, Totowa, 1983., 85—88. o.; Daniel Bell: Marxism in the United States. Princeton, 1967., 136. o.; Christopher Lasch: The Agony of the American Left. 67. o., stb.

[87] Paul Bühle: Marxism in the U. S.: 39 Propositions. 70. o.; Christopher Lasch is hangsúlyozza (The New Radicalism in America 1889—1963. 306. o.), hogy a „marxizmus az USÁ-ban vallás volt", és hogy az értelmiség számára a pragmatizmus is egyfajta vallássá vált, ellenállásként a marxizmusra.

[88] Paul Bühle: Marxismus in den USA. 11. o.

[89] Marx Wartofsky: Marx among the Philosophers. in: The Left Academy, Marxist Scholorship on American Campuses (szerk. B. Ollman, E. Vernoff), Mc Grow-Hill Book, New York, 1982., 117. o.

[90] Gajo Petrović: Morton White: Pobuna protiv formalizma. in: Morton G. White: Društvena misao u Americi. Školska knjiga, Zagreb, 1979., 8. o.

[91] Max Horkheimer: Pomračenje uma. „Veselin Masleša", Sarajevo, 1963., 77. o.

[92] T. B. Bottomore: Critics of Society. 66—67. o.

[93] Paul Bühle: Marxismus in the U. S.: 39. Propositions, 69. o.

[94] Paul Bühle: Marxismus in den USA. 7. o.

[95] James Weinstein: Ambiguous Legacy. The Left in American Politics. New Viewpoints, New York, 1975., VII. o.

[96] Erre a kapcsolatra mutat rá T. B. Bottomore is Critics of Society című könyvében. 87—88. o.

[97] James Weinstein: Ambiguous Legacy. VII. o.

Zsolnay-eozin, dombormű, Nikelszky Géza terve